

CSEKE PÉTER (1945) Kolozsvár

CSEKE PÉTER

Erdélyi szépírók és képírók,
akik Budapesten élték át
a forradalmat

1. Pomogáts Béla erdélyi irodalomtörténetében az egyik alfejezet ezt a címet viseli: *Az ötvenhatos magyar forradalom hatása*.¹ Tömör összefoglalása ez mindazoknak a közleményeknek, feljegyzéseknek és visszaemlékezéseknek, amelyeket a forradalom eseménytörténetét Budapesten átélt erdélyi alkotók hagytak az utókorra. Hogy kik is? Magam is személyesen ismertem még Kós Károlyt, Jancsó Elemér professzorom volt az egyetemen, Lászlóffy Aladár pedig már elsőéves egyetemista koromban kitüntetett figyelmével – de az ezredfordulóig egyikükről sem tudtam, hogy ők is „ötvenhatosok”. Miként az '56-ért börtönt viselt Páskándi Géza, Dávid Gyula, Páll Lajos, Balázs Imre festőművész és megannyi társuk. Páskándiról többször írtam, Dávid Gyulát irodalomtörténeti pályám egyengetőjeként tiszteltem, Balázs Imre baráti közreműködése nélkül sosem tudtam volna beindítani a nagyzerindi és a humoródszentmártoni művésztelepet... Mindezt azért említem, mert magánbeszélgetéseinkben sosem került szóba '56. Mi több: szűkebb családjunkban sem. Holott a '45-ös román–magyar határon átszökött Cseke Mózes nagybátyám – golyók fűtültek mellette! – egyike volt azoknak a tehergépkocsi-vezetőknek, akik az október 23-án ledöntött Sztálin-szobrot a Rákóczi út és a Nagykörút kereszteződéséhez hurcolták. Minek következtében később belülről ismerhettem meg az Andrássy úti terrorviszonyokat. Az akasztás az ő esetében elmaradt, a kocskísérőé nem – állítják Budapesten élő unokatestvéreim. Akik ma sem tudják pontosan, miként sikerült onnan élve kikerülnie.

Minél többet olvastam (újra meg újra) '56 eseménytörténetét, tudatomban annál inkább „egymásra vetítve” jelentek meg a szépírói és a képírói életművek. Valahányszor az *Emelkedő nemzetet* író Németh Lászlóról beszélek vagy írok, mindig megjelenik előttem a csíkzsögödi festő, Nagy Imre '56-os Németh László-portréja; amikor Kós október 23-i feljegyzéseit olvasom, Kusztoz Endre helyszínrajzait látom magam előtt. És hálás vagyok Sümegi Györgynek, hogy olyan bensőségesen és lelkiismeretes szakszerűséggel foglalkozott Nagy Imre és Kusztoz Endre '56-os élményeivel.

A Kós Károly levelezését 2003-ban közreadó Sas Péternek köszönhetően tudjuk, hogy Kós két hónapi várakozás után kapott útlevelet Magyarországra; 1956. szeptember 10-én indult Pestre, és november 11-én érkezett vissza Kolozsvárra.² A budapesti tanulmányútról október 5-én hazatért Dávid Gyula negyven év múltán úgy emlékezett a Korunkban, hogy távolléte idején Jancsó Elemér mellé neveztek ki tanársegédnek. De minthogy Jancsó professzor a forradalom kitörése után Magyarországon rekedt, nemcsak szemináriumokat tartott a 19. század klasszikusairól – a felvilágosodás magyar irodalmát is neki kellett előadnia.³ Széles Klára 2007-ben azt írja Lászlóffy-monográfiájában, hogy a tizenkilenc éves költő „éppen a kritikus 1956-os októberi napokban érkezik Pestre [...], s közvetlen szem- és fültanúja lesz a kirobbanó forradalomnak”.⁴ Kántor Lajos úgy tudja – el is mondta 2012. október 23-án délután a Kolozsvár Társaságnál –, hogy december közepe táján indult haza, többek között a budapesti események hatására írt verseinek kézírataival, de a vámi ellenőrzésen a Securitate „hálójába” került.⁵

Csapody Miklós kutatásai és Sümegi György publikációi jóvoltából Kós 1956-os feljegyzéseit is megismerhettük.⁶ Lászlóffy Aladárról nemcsak Széles Klára kötetei láttak napvilágot, Kántor Lajos is könyvben örökítette meg egykori évfolyamtársa és barátja portréját.⁷ Egyik kiadványból sem hiányzik '56 élménye, illetve annak szerepe az életműben. Hetek teltek el, de Jancsó Elemérről semmi érdemleges dokumentumot nem leltem. Azon persze nem csodálkoztam, hogy testvérével, Jancsó Béla levelezésében '56 „szerény” esztendőként mutatkozik. Kutatói ösztönöm azonban azt súgta, hogy újabb források után kutassak. És az Erdélyi Múzeum-Egyesület Lakatos utcai gyűjteményében értékes leltre bukkantam. A Jancsó fivérek sógorának, Rohonyi Vilmosnak (Rohonyi Zoltán irodalomtörténész édesapjának) a hagyatékában megtaláltam Jancsó Béla 1955 és 1959 közötti naplóját.

Az árnyékok sajátossága – Budapest '56, 2004

Csillagporos város – Budapest '56, 2004

Az 1956. december 19-i bejegyzésben ezt olvastam: „Reggel 8 óra 1 perckor Elemér megjelenik az üvegajtóban fekete kucsmában, új drapp télikabátban... Hála Istennek, hogy itthon van. Kímondhatatlan lelki nyomás alól szabadultunk fel. Okt. 24-én Pécsről már fel akart menni Pestre, amikor Valy⁸ megjelent, és arról lebeszélte. 8 napra magukhoz falura kivitte. »Ha késik, visszaindulok Pestre – mondja Elemér. – Holott vonat már nem járt. És visszamegyek a Royal szállóba, ahová a felkelők bevették magukat, és amit harc közben felgyújtottak. 12 megszenesedett, felismerhetetlen holttestet húztak ki a romokból.« Elemér négy kofferjéből egyet megmentett szobaasszonya, a ruhái, a tudományos jegyzetei 90%-ban elpusztultak, de hála Istennek őt nem érte baj. – Nov. 25-én ment fel Pestre újra. A Magyar Tudományos Akadémia kártalanítást fizetett a ruháiért. Ebből csináltatott magának télikabátot és ruhát.”⁹

A román határátlépéskor tehát nem volt mit elkobozni Jancsó Elemértől. Az Árpád úti belügyesek utóbb mégis kifaggatták: milyen „veszedelmes” kiadványokat hozott Pestről? Kós Károly a Magyar Építészeti Múzeumban hagyta „az eseményekkel szinkronban lejegyzett, kronologikusan rendezett naplóját”,¹⁰ a Lászlóffyé viszont ’89 után sem szabadult ki Big Brother átkeresztelt intézményéből.¹¹ Az ön- és közösségvédelmi reflex a Securitate pincéiben még inkább működött. Ahogy Dávid Gyula írja: „tudatosan töröltem ki agyam tekervényeiből sok olyan konkrétumot, amelyekkel másokat is beránthattam volna. Mert amire az ember nem emlékszik, azt álmában vagy kényszer hatása alatt sem tudja »bevallani«.”¹² Lászlóffy Aladár fél kötetnyi verset írt Pesten. Ezek jórészt megmaradtak, de az irodalom világa csak négy évtized múltán szerzett tudomást erről. A költő első kötetének a megjelenésekor, 1962-ben „természetes, hogy nyoma sem lehetett azoknak a verseknek, amelyeket a tizenkilenc éves egyetemista írt 1956-ban Budapesten. Negyven évig még bizalmas barátainak sem beszélt a költő ezekről a kéziratokról. [...] Alapos oka volt annak, hogy Lászlóffy Aladár teljesen titokban tartsa nemcsak az akkor született verseket (különösen 1956. november 4-e után), de a többi személyes emlékét is.”¹³ Kusztoz Endre ’56-os helyszínrajzait felesége, Szabó Piroska zene-tanár mentette át az utókor számára, szerencsés hazajövetelük után. Páskándinál a nyolcvanas évek végén is a „túlírtságban” jelentkezik a rejtekezés, gondoljunk csak *A sírrablókra*.¹⁴ A „regényesítésnek” szerencsére már nem érezte szükségét, amikor „észjárásának emlékiratait”, a *Begyűjtött vallomásaim* hátrahagyott feljegyzéseit írta.¹⁵ Hogy Nagy Imre *Vihar* című festménye jóval több, mint megszokott természeti jelenség, arra Sütő András figyelt fel először. Mire a mester így szólt: „Tudod, mi ennek az igazi címe? Ha tartani tudod a szádat, megmondom: 1956. Csak meg ne tudják ezek a banditák.” Félteni, takargatni és tagadni kellett az ilyen művek létezését – fűzte hozzá Sümegi György –, nehogy Ceaușescu Romániájának hivatalosai ezt az összefüggést fölfedezhessék. „A rejtezkedésnek és a sokféleség mögé bújásnak igen sajátos kompozíció típusaként alakult ki s gazdagodott az erdélyi magyar képzőművészetben a maszkos önarckép, vagy a több maszk egy kompozícióban történő együttes megjelenítése. E műveken a maszkok kifejezésbeli sokfélesége, az álarc mögé rejtőzés belső kényszere, a szerepjátszásra utaló allúzió egyszerre jut kifejezésre.”¹⁶

A rejtekezés „álarcai”, illetve „maszkjai” jó ideig enigmatikussá tették ugyan az írói/képzőművészeti művek ábrázolástechnikáját, ugyanakkor növelték is azok esztétikai értékelhettségét.

2. Jancsó Béla eddig ismeretlen naplófeljegyzéseiből kiderül, hogy testvéröccsének nem ez volt az első magyarországi útja 1956-ban. Május elején már járt a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Bolyai Egyetem hallgatóinak debreceni bemutatkozása alkalmával.

Hruscsov „titkos beszéde” 1956. február 25-én hangzott el. Március 1-jén Kós Károly már ezt írja Czine Mihálynak: „Legnagyobb élményem mostanában az orosz kommunisták 20. kongresszusa volt [...]. Hinni akarom, hogy ennek a kongresszusnak és a párt új szemléletének meglesz a hatása nálunk is, s szóhoz jutnak az arravalók a mai nem arravalók helyett. Hinni kell, erősen hinni, és várni türelmesen. A józan ész és a természet törvényét nem lehet megszegni senkinek és semminek. És a kilódított ingának vissza kell térnie egyensúlyi helyzetébe – a maga idejében. És »az a fa, mely jó gyümölcsöt nem terem: kivágattatik.«” Ugyanebben a levélben olvasható: „ha megvalósul az, amiről általában mindenfelé hallunk, hogy állítólag már e hóban Romániából Magyarországra egyszerű 2 hetes határátlépési igazolvánnyal lehetne utazni, akkor én is átmennék a feleségemmel (ezt neki megígértem) egy hétre bár”. A hosszúra nyúlt episztolát Kós március 6-án fejezte be, ennek utóiratából már az is megtudható, hogy szobrászművész fia (Kós András) hazaérkezett Pestről, „ahol egy hétig voltak innen piktorok és szobrászok” a Kultúrkapcsolatok Intézeténél.

Az „olvadás” hónapjaiban – emlékezik vissza Dávid Gyula 1996-ban – „Igen sokan reménykedtek (reménykedtünk) abban, hogy a XX. szovjet pártkongresszus szellemében sok minden békés úton is kijavítható lesz”.¹⁷ Kántor Lajos „jeget lazító cseppekről” ír a maga Lászlóffy-kötetében. Találón, szemléletesen. Hiszen február végén szoktak „megcseppenni” a jégcsapok.

Jancsó Béla április 23-i naplóbejegyzésében olvasom: „Este Évával és Zoltival a debreceni Kosuth Egyetem diákvendégeinek ének-, tánc- és szavalóestélyén vagyok (Diákház). [...] Kodály *Öregekje* a fénypont, egyike Kodály legnagyobb alkotásainak. Megrendítően emberi.” Éva a Jancsó fivérek húga, Zolti pedig Rohonyi Zoltán. Kodály *Öregek* című kórusműve Weöres Sándor verse alapján született 1933-ban. Bartók ikerpárja azért figyelt fel e költeményre, mert ráértett arra: Weöres egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejti, hogy a magyar versnek nem szabad elszakítani a szárait, ami a magyar muzsikához köti. Kányádi Sándor ugyanezt vallja a 21. század 2. évtizedében is. Ferenczes István a látvány, a vizualitás és a lírai dallam szervesülését emeli ki – a Páskándival, Balázs Imrével '56-ért börtönt viselt – Páll Lajos életművében: „Tessék megállni Páll Lajos *Passió* című festménye előtt, és bekapcsolni a magnót az *E se tánc?* című versére. Bizony, Egy a Kettő, s így ez az Egy több, mint a Kettő. Páll Lajos immár lezárult életművében a festészet és a költészet a színiiker-szindróma megtestesüléseként működik, éppoly csodásan, akár az Úr. Mögöttük ott érezzük a megszenvedettséget, amelyet a nagy előd, a szigorú tekintetű mester, Zsögödi Nagy Imre imperatívusként állított a kortárs alkotók, tanítványok elé, legyenek azok festők, költők, szobrászok, zenészek, a műsák áldott-átkozottjai.”¹⁸

Páskándi is megírja a *Begyűjtött vallomásaimban*, hogy milyen nagy hatással volt rá és a Bolyai Egyetem diákságára a debreceniek vendégszolgálatára.

Április 24.: „Elemér reggel Miklóskával elkíséri a debreceniek a Tordai-hasadékhoz... [...] Este beszél a búcsú-banketten a debreceni haladó hagyományokról (Csokonai, Fazekas stb.), akiket az egykori haladó románok is értékelték.” Miklóska: Jancsó Elemér fia, az ismert kolozsvári színművész.

Április 28.: „Este Éva elmegy a Debrecenbe menő Bolyai tánc- és énekcsoport bemutató előadására.”

Kántor Lajos is tagja volt a Bolyai énekkarának. Lászlóffy-kötete kolozsvári bemutatásakor szívesen idézte fel a májusi kiruccanás emlékét – a *Székely keserves*, az *Öregek*, az *Esti dal* előadását. „Az a három tavaszi debreceni nap indította el igazán az összetartozás érzetét-tudatát, sőt, valamilyen diákokthon ablakai alatt zajlott éjszakai éneklésünk is hitelesként hatott, az ilyen alkalmakkor természetesen sorra kerülő Székely himnusszal kiteljesítve. Ingyen bérletünk a járművekre (polgármesteri aláírással) ugyanúgy nem törlődött ki az emlékezetből, mint az egyetemi csarnokban az ünnepi nyitó tánc, a palotás eleganciája (először láttam élőben), és még inkább a mi felszabadult keringőzésünk a lányokkal, a hatalmasnak érzett térben.”¹⁹

Május 14.: „Elemér megjön Debrecenből, ill. Pestről, ahol a vasárnapot töltötte. Nagy irodalmi sikere volt, régi barátai és az irodalomtörténészek nagy szeretettel és ünnepléssel fogadták...”

Május 25.: „Olvasom az Elemérék debreceni útjáról szóló cikkeket, nézem a kapott értékes könyveket.”

Június 9.: „Este Jókai: *A kőszívű ember fiai*. [...] A II. felvonás a regény egyik csúcspontjánál kezdődik, mikor Baradlayné (Orosz Lujza) hazatéríti a forradalmi Bécsset körülzáró huszárokkal Richard fiát. Szépen játszottak. Jenő (Horváth Béla) nagyon megragadott mindenkit, tragédiájánál néma lett a csend. Nagy emberi és magyar mondanivalói lenyűgöztek mindenkit.”

Június 10.: *Anna Kareninát* olvasom Németh László fordításában.

Június 25.: „A Bolyai Egyetemen nagy szakváltások vannak. [...] Önálló öt éves szakok: magyar, magyar-történelem, orosz, román, jog...”

Szeptember 21.: Áprily.

Október 16., 17., 18.: Tamási Áron.

Tamási 15-én érkezett Kolozsvárra, Jordáky Lajos meghívására. Október 11-én a Marosvásárhelyi Kultúrpalota nagytermében rendezett írószövetségi ünnepségen „néhány lelki szóval” köszöntötte a tiszteletére egybegyűlteket. Esményei változatlanágáról és időszerűségéről vallott, ekképpen: „Voltak esztendőök, amikor valóban a magyar irodalom Mikes Kelemenje voltam. Annyi különbséggel mégis, hogy az én fejedelmem nem egy új Rákóczi volt, hanem a lelkiismeret, melyet az emberi gondolkodás, Erdély nemes hagyományai és a mai idők vajúdó eszményei tápláltak. Ezekben az ünnepi

Díszszemle – Budapest '56, 2005

A valóság illúziója – Budapest '56, 2006

percekben ez a lelkiismeret két gondolat számára keresi a szót. Egyik gondolat bennem is a becsületes barátságé, melyet a jobb jövő érdekében a román népnek és a magyar népnek, nemcsak formailag, hanem lényegileg is kötnie kell. Az erdélyi magyarságnak nagy szerepe lehet ebben. Mind a két országnak érdeke, hogy szerepének betöltése céljából figyelmesen ápolja és erősítse tehát Erdélyben a magyarságot. A másik gondolatom az itteni magyarok demokratikus egységén szeretne megpihenni...”²⁰

Dávid Gyulától tudjuk: „Tamási Áron érkezése másnapján, október 16-án délelőtt találkozott a kolozsvári írókkal (az Utunk egy rövid híre szerint a Művelődési Házban, ahol mintegy 40-en vettek részt), majd aznap este Jordákyéknál töltött szűkebb körben néhány órát Bartalis János, Jancsó Béla, Balogh Edgár, Demeter János, Asztalos István, Nagy Géza, Nagy Imre, Abodi Nagy Béla és Nemes István (Nagy Imre ügyvéd-barátja) társaságában. Valószínűleg ezen a napon kereste meg őt két – akkor – IV. éves magyar szakos hallgató, Láng Gusztáv és Miess G. (Ritoók) János, akik meghívták a Bolyai Egyetem irodalmi körébe, találkozni a diáksággal.”²¹

Kós is szeretett volna találkozni Tamásival, de a viszontlátást pesti tartózkodásának idejére halasztotta. Nagy Benedek harmadéves történelemhallgató szüleinek írt október 23-i leveléből kiderül: a Debrecenben és Pesten járt ismerőseinek beszámolója nagy hatással voltak a Bolyai diákságára: „A Bolyai diáksága forrong. [...] Történelmi időkét élünk, és nagy eseményeket érünk meg a közeljövőben. Bolyai – Teológia – Agronómia stb. egy fronton dolgozunk. [...] Megindultak a szabad vitakörök [...]. A Jordáky [Lajos] vezette szabad vitaköröknek maholnap az Aula sem lesz elég nagy, mert nemcsak a bolyaisták vesznek részt rajta.”²² A levélből kiderül, hogy Tamásival utazott Nagy Imre, s a búcsúztatásnál jelen volt Jancsó Béla és Tompa László testvére, Tompa Kálmán budapesti orvos is.

Páll Lajos elevenítette fel Kozma Hubának: „Ötödik vagy hatodik osztályban szobrokat csináltam, s azokkal sok díjat nyertem. [...] Hetedikes koromban [a Marosvásárhelyi Művészeti Középiskolában] alig vártam, hogy hozzákezdhessek a szobrászathoz. Igen ám, de ott meg Sztálin gombjait kellett mintáznom az akkor készülő Sztálin-szoborhoz, s ezt szívemből utáltam. Pedig a diktátor engem akkor még nem bántott.”²³

Kós Károly ezt jegyezte fel a forradalom kitörésekor: „A Sztálin-szobor ledöntése és behurcolása 3 teherautóval a Rákóczi út [és] Nagykörút kereszteződéséhez és széjjelverése ott.” A történetek idején 17 éves Pongrácz András az ötvenedik évforduló alkalmával a szemtanú hitelességével idézte fel a nem mindennapi műveletet: „Akadt az egyik teherautón hosszabb vastag drótkötél [...]. Mivel a szobor akkora volt, hogy még a vállára is lehetetlen volt felmászni, lassót kellett a fejére dobni, és azon felkúszni, s a drótkötelet a mi Sztálinunk nyakára hurkolni. Így is történt. Aztán ezeket a kész drótkötelet több teherautó után kötöttük, és megpróbáltuk a szobrot a talapatzáról lehúzni. Igen ám, de a szobor nem moccant – négy-öt teherautó sem tudta megmozdítani, [...] a drótkötelek egymás után szakadtak el, és mi mérgünkben és tehetetlenségünkben a sírás szélén álltunk. [...] Az egyik gépipari technikumba járó fiú (mint én) azt mondja, iskolája aránylag a közelben van, s van ott gázhegesztő és vágó apparátus is. Na, mindjárt elindul vagy öt fiú, és kis idő múltán megérkeznek a vágóval. A tömeg ujjong, ahogy tovább dolgozunk – de ahelyett, hogy fogyna, egyre csak nő, nő és nő. [...] Most már szinte percek alatt elvágta a térd alatt a szobrot.”²⁴

A szobor ledöntését Kusztoz Endre vázlatfüzete is megörökítette, miként a Székelyföld 1996. októberi számának címlapja is tanúsítja. A Sümegi Györgynek adott interjújában a látvány mögötti érzelmek sisteregnek: „Október 20-án, szombaton érkeztünk Pestre. [...] Október 23-án [...] bementünk a városba. A Keleti pályaudvarnál már óriási tömeg gomolygott, a villamosok nem tudtak továbbmenni. [...] Végül is beálltunk a sorba, és a Sztálin-szoborhoz kerültünk, a Felvonulási térre. Akkor már sötét volt. A szobor leemeléseivel kínlódtak, és hegesztőpisztolyokkal vágták körbe a csizma felső száránál, mert nem tudták kiemelni. [...] Szikráztak az acélkötelek, ahogyan megfeszültek. Aztán kiemelték – és nagyon erős, hangos zajjal, robajjal ledőlt. Az öntvény rettenetes suppanását még később álmomban is hallottam.”²⁵

Jancsó Béla naplójából, 1956. november 1.: „Németh László: *Emelkedő nemzet*, Nagy Imre, Mindszenty [József], Ravasz [László] beszédei.”

Kós feljegyzése ugyanezen a napon: „Hideg, ragyogó idő. Csend. Egyes puskalövések. A vonatok nem járnak: vasutassztrájk. Mindenféle újság az utcán, új lapok. László Gyula, Entz Géza (nálam) voltak, nem voltam itthon. Pigniczky mondja, hogy Tamási a Pilvaxban déli 1-kor. Odamegyünk: nincsen.

Tóth Kálmán (szatmári építész). Ő is hazamenne, de vonat nincs. Putyi telegrafált Kolozsvárról: mi van velünk? Erzsike próbál valamilyen hírt szerezni. Este hív: az oroszok a határokon jönnek befelé... A Varsói Szerződést a kormány felmondja, a semlegességet kinyilvánítja. Mindszenty beszél. A ref. egyház püspökei lemondanak; mind, új püspök és konventi elnök Ravasz László. Az »Út« neve megváltozik, a szerkesztőség is. Nagy Imre szózata: rend, fegyelem és egyetértés legyen most.”

Az 1943-as szárszói magaslatoig ívelő *Emelkedő nemzet* az Irodalmi Újság november 2-i számában jelent meg. Jancsó Béla hagyatékában is megtaláltam. Meglepő lehet, hogy Jancsó már megjelenése előtt ismerte a szöveget. Nyilván azért, mert a Szabad Kossuth Rádió november 1-jén sugározta. Akkor Erdélyben is mindenki a rádiót hallgatta. A forradalom kitörésekor Tóbiás Áront is beválasztották az öttagú szerkesztőbizottságba, és ő a Magvető Kiadó szerkesztőjeként az *Égető Eszter* kiadása kapcsán már ismerte Németh Lászlót. Tóbiásnak is köszönhető tehát, hogy Jancsó Béla megjelenése előtt örülhetett az *Emelkedő nemzet* határokon átsugárzó üzenetének:

„Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlöcszerű elzárttságban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifjúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”

Zsögödi Nagy Imre '56-os íróportréit Sümegi György tüzetesen elemezte, így a Németh László-rajzot is. Magam is megerősíthetem az író legkisebb lányának, Németh Ágnesnek a véleményét: autentikusnak tartja a szenvedést, megrendültséget és elbizonytalanodást is kifejező alkotást. Amit a rajzon olvasható Németh László-mondat is tanúsít: „Ki arcom vonásait örökíted, e roncs nemzethez adhatsz-e hitet?” A kérdés aligha volt költői 1956. november derekán, mert azt fürkészte: az *emelkedő nemzet* élménye után miben kapaszkodhatnak a levert, *megalázott nemzet* tagjai.²⁶ Kusztos Endre gondolkodó embereket meg töprengő katonákat is rajzolt, búslakodó orosz katonákat meg búslakodó honvédeket. „Lekrokiztam ezeket a mozdulatokat, amelyekben kifejeződött az a töprengés, hogy vajon most mi is lesz, hogy lesz tovább...”²⁷

3. Befejezésként – de nem lezárásként – három idézet:

Kós Károly írta 1957. február 14-én Tabéry Géának: „Láttam egy olyan grandiózus drámát, amelyen sem Sofoklesz, sem Shakespeare, sem Madách még álmukban sem tudtak volna elképzelni. [...] Ez volt életemben a harmadik nagy nemzettragédia, melyet megéltem. És ez volt a legszörnyűbb.”

A Páll Lajos szülőföldjéről származó és életművében otthonos Király László jegyezte fel: „Páll Lajos teljes természetességgel őrzi s örökíti utódokra a rá bízott birodalmat: az utcakanyart, a színeket, a szívet-lelket bővülő erdélyi tájat s történelmét, amely nem szép, csak legszebb – s néhány arcot, melyeket vagy ötezer éve ismerünk. És – nyilvánvalóan a művészi tudást, a gondolatokat, érzéseket, ezek vonzó, nyugtató, feledhetetlen gubancát, mindent, ami azzá varázsol, bővöl bennünket, ami vagyunk. Teszi ezt kitartón és hűségesen, dicsekvés és panasz-özön nélkül. Páll Lajost olvasva meg sem fordul a fejünkben, hogy mindez másképpen is lehetne. Vagyis hogy mindezt el is lehetne hagyni, felejteni. A helytálló költője ő, azoké, akik erkölcstelennek vélik a feledést. Az őrzők költője. Most is (és mindörökké), amikor kissé magasabbra, éghez közelebb költözött a korondi hegyoldalon. Meglehet: onnan még távolabb látni! Több mindent lehet vigyázni. Együtt vagyunk a versben.”²⁸

Az évtizedekkel a forradalom után született Karácsonyi Zsolt költő, a kolozsvári Helikon irodalmi folyóirat főszerkesztője szerint „Lászlóffy Aladár egész életműve voltaképpen 1956, a forradalom emléke”.²⁹

JEGYZETEK

¹ Помогáts Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968)*, Pallas-Akadémia, 2009, 51–55.

² Kós Károly *levelezése*, szerk. Sas Péter, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003.

³ Dávid Gyula, *1956 Erdélyben és ami utána következett*, Korunk, 1996/10, 30–40.

Szellemidézés; „Lógni fogsz Budapest legnagyobb fáján!” – Budapest '56, 2004

- ⁴ SZÉLES Klára, „Mit látsz egy íróasztalon?” *Lászlóffy Aladár világa*, Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2007, 26–27. Lásd még tőle: *Lelkünkre így ül ez a kor. Szubjektív nemzedéktörténet Lászlóffy Aladárral (1956–2004)*, Polis, Kolozsvár, 2005, 18–25.
- ⁵ ZAY Éva, *Golyószórásban, repülőszőnyegen Lászlóffy Aladárról és 1956-ról*, Szabadság, 2012. október 25.
- ⁶ SÜMEGI György, „Életemnek legnagyobb, legmeggrázóbb élménye”, *Korunk*, 2005/12, 92–98.
- ⁷ KÁNTOR Lajos, *Golyószórásban, repülőszőnyegen*, Kriterion, Kolozsvár, 2012.
- ⁸ Valy kiletét eddig még nem sikerült tisztáznunk.
- ⁹ Jancsó Béla 1956-os feljegyzéseit két – 17 × 11 cm méretű – kockás notesz tartalmazza (jan. 1-től júl. 21-ig, illetve nov. 27-től dec. 31-ig). Szeptemberről, októberről és november elejéről csak emlékeztető szavak maradtak fenn egyetlen kisebb méretű noteszlapon.
- ¹⁰ SÜMEGI, *i. m.*
- ¹¹ LÁSZLÓFFY Aladár, *Legbensőbb titkos lőterek*, *Korunk*, 1996/10, 19–21.
- ¹² DÁVID, *i. m.*
- ¹³ SZÉLES, „Mit látsz egy íróasztalon?"; *i. m.*, 26–27.; 104–107.
- ¹⁴ PÁSKÁNDI Géza, *A sírrablók*, Szabad Tér, Budapest, 1989.
- ¹⁵ UŐ, *Begyűjtött vallomásaim*, Antológia, Lakitelek, 1996.
- ¹⁶ SÜMEGI György, *Zsögödi Nagy Imre íróportréi 1956-ból*, *Magyar Szemle*, új folyam, XXV. 5–6.
- ¹⁷ DÁVID, *i. m.*
- ¹⁸ Idézet Ferenczes István szerkesztői vallomásából a Székely Könyvtár 20. kiadványának, Páll Lajos *Válogatott versek* című kötetének megjelenése alkalmából.
- ¹⁹ ZAY, *i. m.*
- ²⁰ TAMÁSI Áron, *Bevezető = Uő, Jégtörő gondolatok.*, II, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 317–318.
- ²¹ DÁVID, *i. m.*
- ²² Idézi: TÓFALVI Zoltán, *Tamási Áron Kolozsvárott. A Bolyai Tudományegyetem pere*, Szabadság, 2014. november 1.
- ²³ Páll Lajos 70 éves. *Beszélgetőtárs Kozma Huba = Páll Lajos 70 éves. „Ti óvtatok meg, társak, elégiaik”*, Csantavér–Pallas-Akadémia, Kiskunmajsa–Csíkszereda, 2008, 5–67.
- ²⁴ PONGRÁTZ András, *A Sztálin-szobor ledöntése*, *Kortárs*, 2006/10.
- ²⁵ SÜMEGI György, *Az öntvény rettenetes suppanása. Sümei György beszélgetése Kuszto Endre festőművésszel*, Székelyföld, 2006/10, 290–294.
- ²⁶ SÜMEGI, *Zsögödi Nagy Imre... i. m.*
- ²⁷ UŐ, *Az öntvény rettenetes suppanása*, *i. m.*
- ²⁸ KIRÁLY László, *Páll Lajos Válogatott versek című kötetének ajánlása*, Székelyföld, 2013/12, 194.
- ²⁹ ZAY, *i. m.*

Erdei békeség II., 1990–91